

De dramatische overwintering op Nova Zembla (1596-1597)

“Mijn Heren, er bestaat geen nuttiger kennis dan die van de zeevaart”

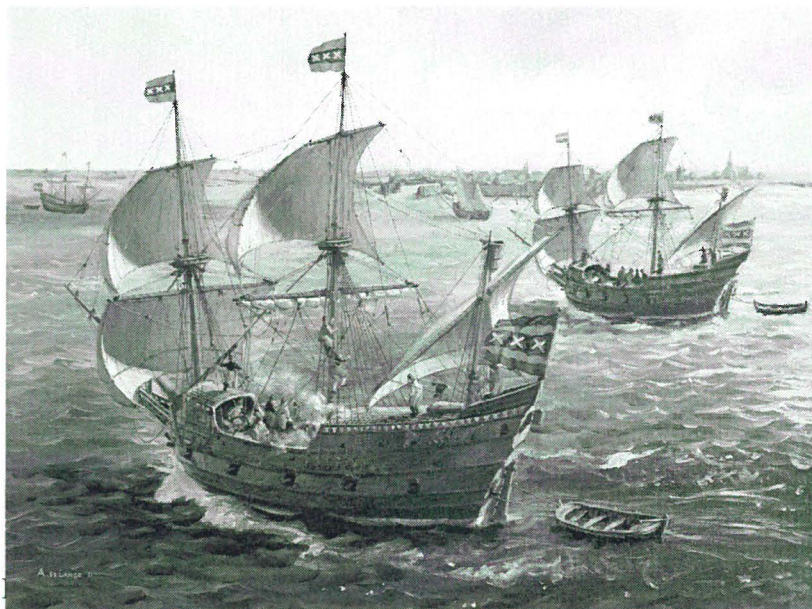
Gerrit de Veer, kroniekschrijver

Om Nova Zembla heen varen en zo verder langs de Russische kust handelsnederzettingen bereiken langs de Stille Oceaan, was de droom van Willem Barentsz. Er was maar één bezwaar: het ondoordringbare ijs. Maar was dat zo? Neen, want de eigengereide Barentsz geloofde in open zeeën! Voor lange zeereizen voelden de Hollanders zich comfortabeler in het koelere noorden dan in de verzengende hitte van de tropen. Voedsel en drinkwater waren er ook minder onderhevig aan bederf (behalve dan het bier dat bevroor!). Die vervloekte Spagnolen en gehate Portugezen waren ginds niet te vrezzen. Ten slotte leek de route “al om den noord” korter dan die langs Kaap de Goede Hoop.

Samen met een aantal kooplieden nam Peter Plancius de uitrusting van twee (kleinere) schepen voor zijn rekening. Plancius volgt een eigenaardige gedachtegang. Hij vergelijkt de temperatuur aan de evenaar met die van de Steenbokskeerkring en de Kreeftskeerkring en stelt vast: het is daar overall even heet. Beide parallellen liggen zowat op 23° van de evenaar verwijderd. Hij leidt daar uit af dat hij diezelfde gevolgtrekking ook op andere plaatsen op de aarde kan toepassen. Op 66°33' N.B. ligt de Noordpoolcirkel (*Arctic Circle – Polarsirkel*) op 1000 km van Oslo. Op 67° N.B. is de Noorse Zee ijsvrij: dat moet dus 23° verder in de Arctische wateren ook zo zijn! Het ijs had volgens Plancius met de kusten te maken: van de permafrost in Rusland en Siberië was hij op de hoogte. De kusten waren er schabouwelijk koud en vol ijs, omdat het vasteland zelf zo ijzig koud was!

Op een meidag van 1596 begon men proviand in te laden. “Daar ging voor acht maanden wijn aan boord en voor zestien maanden brood”. Daar kwam nog bij zeebeschuit en brandewijn, gerookte- en gezouten spek, gepekeld rundsvlees, stokvis, gort, erwten, bonen en bier. En verder geschenken en pronkgoederen voor de grootvorsten van China, fraai bewerkte mantels, tapijten, wollen stoffen, fijn linnen, fluweel en zilverwerk. Barentsz was al in 1594 met Jacob van Heemskerck ver in het noorden geweest waar ze Nova Zembla ontdekten. Ze hadden ervaring en kenden de geschriften van de oude meesters. Om de koers te bepalen beschikten ze over het kompas en om een hoek te meten tussen de horizon en de poolster over het astrolabium. Toen ze de zonhoogte namen, konden ze ook de breedtegraad bepalen. Op het einde van de 18de eeuw werd het astrolabium vervangen door de sextant.

Half mei 1596 verlieten twee schepen de rede van Amsterdam onder leiding van Jacob van Heemskerck en Jan Cornelis de Rijp. Barentsz was zeeman en cartograaf en hield van tekenen. Hij was zelfbewust, stijfhoofdig en had “het hoog in de kop”. Van Heemskerck sprak Duits, Spaans en Russisch. Beide heren voeren op hetzelfde schip. Jan Cornelis de Rijp was verantwoordelijk voor de lading en voer op de andere driemaster. Aan boord waren vooral ongehuwden!

De schepen van Willem Barentsz en Jan Cornelisz Rijp tijdens de uitreis, hier ter hoogte van Harlingen.

door maritiem schilder
Arnold de Lange

middernachtszon. En dan zien ze zwanen zwemmen of is het gezichtsbedrog? Inderdaad: het zijn glinsterende ijsschotsen! Op 9 juni ontdekken ze op 74°30' N.B. het Bereneiland. Aanvankelijk gaf Barentsz het de naam 'Veere'. Ze rapen eieren van meeuwen en van de Kleine Alk (*Alle alle*) en doden hun eerste ijsbeer. Zo'n beest blijkt veel krachtiger en gevaarlijker dan ze konden vermoeden en zijn vlees smaakt slecht! Op 80° N.B. komen ze weer aan land en zien er vele rotganzen (*Branta bernicla*) die 'rot, rot, rot' roepen. Nu pas ontdekken ze waar die ganzen broeden, want dat was een groot mysterie! In Wieringen in Holland, niet ver van de huidige afsluitdijk, kwamen ze telkens overwinteren.

Na het desolate Bereneiland ontdekken ze Spitsbergen (*Svalbard*) waar ook rendieren leven. "Er waren zo veel vogels dat ze pardoos tegen onze zeilen vlogen". Daarna zeilen ze verder en op 1 juli komt Bereneiland weer in zicht. Jan Cornelis De Rijp wou een noordelijke koers volgen, dit volgens de verwachtingen van de opdrachtgevers uit Amsterdam; Barentsz wou noordoost! Waar precies een hogere breedtegraad opzoeken was een heikele kwestie. Hij vertrouwde het niet meer en was bang dat ze door de vermetele Barentsz vast zouden komen te zitten in het ijs zoals bij de vorige expeditie. We mogen vooral niet vergeten dat het bepalen van de lengtegraad in die tijd moeilijk was. Daarover alleen al was er veel discussie en gepalaver tussen de gezagvoerders en de bemanning van de twee schepen onderling. Later zou De Rijp zich bedenken en ging tevergeefs de Friese stuurman achterna.

Barentsz gaat richting Nova Zembla waar ze de diepte peilen. Ze maken onderscheid tussen bodems met klei of zand terwijl ze zeilen langs de oostelijke Kaap van de Witte Zee. Een beer op een ijsschots wijst er op dat ze Nova Zembla naderen. Ze herkennen de Lomsbaai en het Kruiseneiland waar twee kruisen staan. De bemanning plaats er één bij. Nova Zembla is een kaal, leeg land met zeeroofdieren: walrussen en ijsberen en vooral kolonies met Noorse Stormvogels (*Fulmaris glacialis*). Lomsbaai zou kunnen wijzen op de aanwezigheid van Parelduiker (*Gavia arctica*), Roodkeelduiker (*Gavia stellata*) en/of IJsdruiker (*Gavia immer*).

Omdat ze ten noordoosten van Nova Zembla geen open vaarwater zien, vatten ze het plan op om huiswaarts te keren. Maar ter hoogte van IJshaven kwam het schip muurvast te zitten. En om te illustreren hoe verschrikkelijk reusachtig dat schuivende ijs wel was, gebruikt de schrijver Gerrit de Veer volgend beeld: "Sommige ijsschotsen om ons heen waren wel zo groot als de zoutbergen in Portugal". De mannen vinden tot hun verrassing een riviertje met zoet water, drijfhout en sporen van dieren.

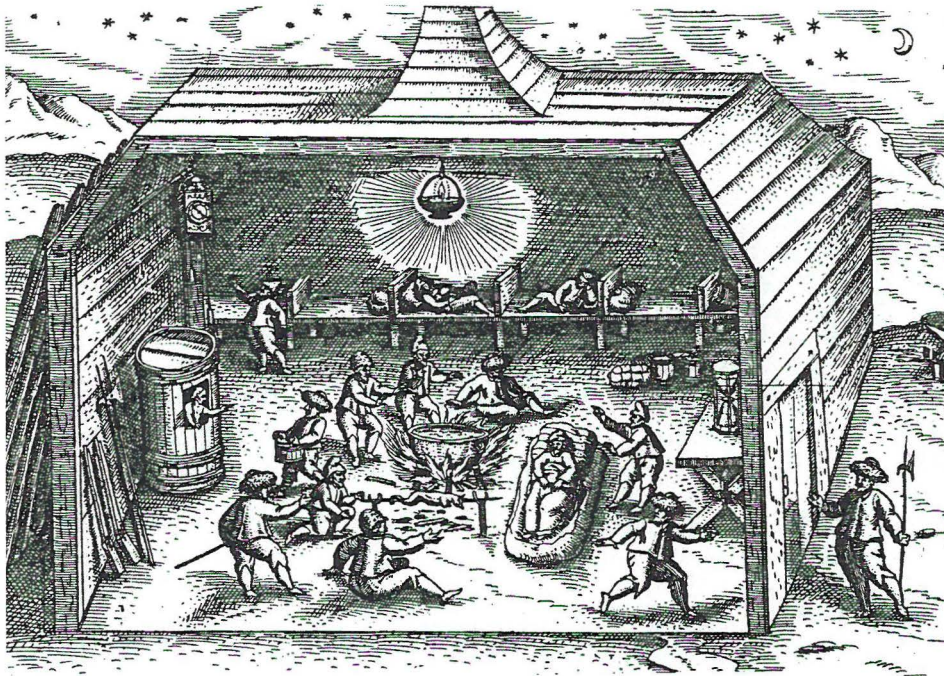
De bomen die ze vonden kwamen wellicht uit de wouden van Siberië en werden langs rivieren Ob en Jenisej meegesleurd richting de Arctische zeeën. Tegen 11 september besloten ze hier te overwinteren. Ze hadden gehoopt een ijsvrije doorgang te vinden, maar de driemaster zat definitief vast en begon al over te hellen. In dit koude, verlaten barre noorden moesten ze noodgedwongen achterblijven in het gezelschap dan nog van het grootste landroofdier ter wereld: de ijsbeer! Bivakkeren op de Nova Zembla was voor Barentsz niet zo'n probleem, want eens de ijsvelden wegdreven kwam het schip vrij! "We wilden een stevig huis bouwen om ons tegen kou en wilde beesten te beschermen". En drijfhout (hele bomen met wortels en al) was er genoeg. "Het was alsof God ons dat hout had gestuurd". Op 23 september sterft de onfortuinlijke timmerman. Hij ontwierp de hele architectuur van 'Het behouden huis. Na zijn dood voelde de bemanning zich apathisch, lamlendig – de geestkracht was gebroken.

Het schip van Willem Barentsz in het ijs
schilderij van Arnold de Lange

Toch beseffen ze vlug genoeg dat ze alleen al uit eigenbelang de groep compleet moeten houden. Met drijfhout en planken van het scheepsdek die zorgvuldig worden uitgebroken wordt gebouwd op Noorse wijze waarbij de balken in de uitsparingen in elkaar vallen. Vanaf 12 oktober slapen er al acht man in "Het Behouden Huys" en vanaf 24 oktober verblijft er de voltallige bemanning. Van een wijnvat wordt een stoombad gemaakt en warme stenen worden aangewend om de voeten te

verwarmen. Met het bier hadden ze pech, want ze hadden het vat buiten laten staan en het was bevroren en bleek ondrinkbaar na ontdooien.

Het interieur van het Behouden Huys zoals afgebeeld in de Duitse editie van de *Waerachtighe Beschrijvinghe* (Hulsius 1598). Op deze gravure zijn te herkennen de lamp die dag en nacht brandde (27 oktober 1596 tot 12–13 februari 1597), het tot stoombad omgebouwde wijnvat (4 november 1596), de kooien, kookketel en klok. Toen de klok stilstond (3 december 1596), werd de tijd bijgehouden door middel van zandlopers.

Beren blijven hen belagen, ze zijn heel stoutmoedig en komen ongevraagd veel te dicht in de buurt van de bemanning en het proviand. Hun gedrag is niet te peilen. Soms gooit men een brandend stuk hout achter hen aan, maar een schot doet veelal wonderen. Roepen en tieren helpt. Vanaf vier november begint de poolnacht en komt de zon niet meer boven de horizon. De zon, hun grote houvast, zien ze niet meer voor begin februari! Gelukkig is er geregeld de volle maan en soms een heldere sterrenhemel. De poolvos maakte hen het leven aangenamer! Het vlees van de poolvos (*Alopex lagopus*) smaakt als wildbraad, konijnenvlees en van het witte bont kan men warme mutsen maken.

Tijdens die ijzige poolnacht werden vaak liederen gezongen: “*Een welgetakeld schip vreest storm nog klip in woelig water*” of “*Wij die ter zee gaan varen*”. Soms is er een amoreus liedekje bij van Bredero: “*De minne die in mijn hartje leit*” of er wordt weer een fantastisch verhaaltje opgediept! “Ooit hoorden zeelui een zangerig geluid van blondharige zeemeerminnen met de staart onder water en de ferme borsten er boven. Toen ze zich oprichtten zag je de ronde, pronte borsten” De bemanning luistert geboeid, maar is bijgelovig en wil zeker geen kwade geesten oproepen. “We verlangden hevig de zon weer te zien; zonder die mooiste schepping van God is het leven vol treurnis”.

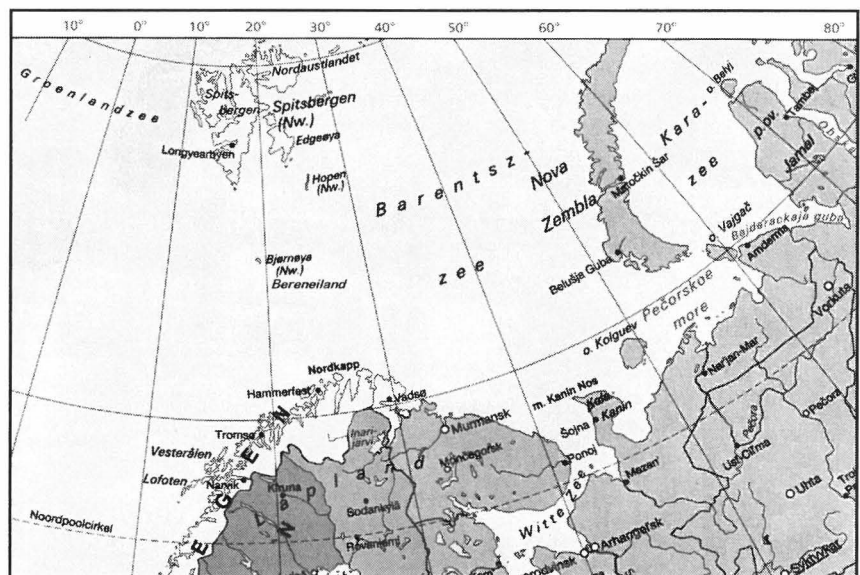
De beren, ach, de beren! Het zijn brutale, wrede, nieuwsgierige en ‘kwaaië’ beesten die veel kabaal kunnen maken. En ze kunnen ook doden! Tijdens de vorige expeditie werden op Stateneiland vlakbij Straat Waigats twee mannen verscheurd door een magere, hongerige ijsbeer. Een van de mannen lag in een kuil om edelsteentjes in de rotsige bodem te zoeken en werd door een sluipende beer verrast: het beest verbrijzelde zijn hoofd en loste zijn prooi niet vooraleer het zelf werd gedood! De bemanning nam het vel van het ‘monster’ mee naar Amsterdam. Eind januari zien ze voor het eerst met zekerheid de spaarzame lenteson. Maar wanneer de dagen lengen, gaat het strengen! Met de natuur leven in die barre oorden valt bitter zwaar! Er is veel ellende, veel kommer en kwel. Mist, harde noordenwind, straffe oostenwind, nevel en mist, storm en sneeuwjacht maken het leven een hel. Om niet te spreken van het snerpende, ijselijke lawaai van het gekraak en gekreun van de ijsschotsen. Om nog te zwijgen van de ontberingen door zwakte en scheurbuik of gebrek aan beweging. Om niet te gewagen van wanhoop en angst voor de dood.

Maar vanaf begin mei bleef de zon dag en nacht boven de horizon! Eind mei geeft de schipper (Jacob van Heemskerck) opdracht de terugreis voor te bereiden. Er is veel werk voor de boeg. “De arbeid viel ons niet zwaar, we werden gedreven door het verlangen om van dat woeste, wilde, harde, treurige, koude land te vertrekken”. De bemanning beschikt over een boot en een sloep, eigenlijk een haringschuit. Het oude fokkenzeil van het gehavende moederschip wordt gebruikt om kleine zeilen te maken. De boorden worden met planken verhoogd. Waardevolle handelswaar en proviand gaan mee aan boord. Op 14 juni vertrekken ze van Nova Zembla. De reis verloopt niet van een leien dakje, want de boten worden bijna gekraakt door drijfijis en ijsschotsen en de naden moeten met pek worden gerepareerd.

Het wordt een moeizame en gevaarlijke reis waarbij ze de boten vaak over het ijs moeten slepen en voortdurend beducht moeten zijn voor de “verscheurende, wilde, wrede beren”. Onderweg stierf Willem Barentsz op 20 juni 1597. Op 28 juli zagen ze na dertien maanden voor het eerst andere mensen (Russen). Langs de barre kusten vonden ze broedende Bergeenden (*Tadorna tadorna*) waarvan ze veel eieren verzamelen.

Op 3 augustus begint de oversteek van Nova Zembla naar Rusland. Ijsvelden en ijsschotsen blijven gevaarlijke hinderlagen: telkens weer lopen ze vast en zijn op zoek naar open, ijsvrij water. Eind augustus bereiken ze Kildin in de Kolagolf niet ver van Kirkenes aan de Varangerfjord in Noorwegen. Eindelijk, na vijftig dagen zeilen langs de barre westkust van Nova Zembla! De bemanning is ziek, hongerig en de wanhoop nabij. “Sommige mannen waren razend van de honger”. Langs de kust van het Russische vasteland hebben ze af te rekenen met mist, stortregens, donder en bliksem en veel tegenwind. Afwisselend moeten ze de zeilen strijken en hijsen, dan weer strijken en roeien. Onderweg ontmoeten ze meer en meer Russen. Aan hen kopen ze vis, spek, meel, boter en honing. Ze zijn in Lapland, zien er mensen en de eerste huizen. Wanneer ze de armoede van de Lappen (Samen) zien, zijn de Hollanders verbijsterd! “We leden zelf ook gebrek, maar voor hen was dit kennelijk dagelijkse kost”. De scheurbuik waar velen onder leden is voorbij dankzij het eten van Lepelblad (*Cochlearia officinalis*). Het is de enige verse groente die je daar vindt en die je als salade kan eten.

Na enige omzwervingen bereiken ze warempel het schip van Jan Cornelisz de Rijp dat natuurlijk al naar Amsterdam was teruggekeerd en alweer met de Russen handel dreef! De bemanning van de schipper Jacob van Heemskerck was omgekomen, zo dacht men. Groot was de verwondering en vreugde toch 12 mensen levend en wel terug te zien. Op 19 september voeren ze de rivier Kola af. Op 29 oktober voeren ze de Maas op en wierpen het anker uit in Maassluis. Dan reisden ze over Delft, Den Haag en Haarlem naar Amsterdam. Eerst bezochten ze Pieter Hasselaer, één van de Amsterdamse reders van de twee voor de lange reis uitgeruste schepen. Dan werden ze feestelijk ontvangen in het Prinsenhof door de Hoge heren, de burgemeesters van Amsterdam.

In 1871 werd ‘Het Behouden Huis’ of wat er van restte teruggevonden door de walvisvaarder Elling Carlsen. Op 4 november zeilde hij naar Hammerfest waar hij verslag uitbracht. In de krant Finnmarkposten (Finnmark in Noorwegen) werd ruchtbaarheid gegeven aan de interessante, historische vondst. Een replica van ‘Het behouden huis’ bevindt zich op Spitsbergen.

Johan Corveleijn